

Conditio sine qua non

ОЛЯ ГНАТЮК

Mariusz Sawa, *Ukraiński emigrant. Działalność i myśl Iwana Kedryna-Rudnyckiego (1896–1995)*, Lublin: Instytut Pamięci Narodowej, 2016, 382 s. + ilustracje.

Біографістика не належить до найрозвиненіших жанрів в Україні. Бракує популярних нарисів, мало й наукових життєписів, навіть найвидатніших і найцентральноїших в українській історії постатей. Іще менше на повномасштабні біографії щастить галичанам, які — за невеликими винятками — до пантеону не можуть потрапити саме через свою «галицькість», а отже, маргінальність за парадигмою, успадкованою від історіографії ХХ століття. Елітарний жанр інтелектуальної біографії, що перебуває на межі історичних, філософських та політичних наук, представлено лише кількома книжками, серед яких я назвала би передусім працю «Пророк у своїй вітчизні» Ярослава Грицака. Зовсім іншою є ситуація на книжковому ринку в Польщі, де біографії (як і мемуари) належать до улюбленого жанру. До цього слід додати, що саме в Польщі публікується найбільше поза Україною книжок, присвячених українській, зокрема історичній, проблематиці. Щороку з'являється кілька десятків книжок, тематично пов'язаних із Україною, серед них, природно, є й біографії. Героями були, зокрема, Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Іван Виговський, Симон Петлюра, Нестор Махно, митрополит Андрей Шептицький чи (останнім часом) Степан Бандера. З'явилися інтелектуальні біографії В'ячеслава (Вацлава) Липинського та Михайла Грушевського, а також написані в популярнішому жанрі біографії політиків (Юлії Тимошенко та Віталія Кличка), белетризовані життєписи Тараса Шевченка і Нестора Махна (навмисно в цьому переліку оминаю увагою книжки професійних борців із українським націоналізмом, які, виконуючи пропагандистські функції, видавали себе за біографії).

Та є і певні прогалини в польських дослідженнях: частина істориків донедавна з обережністю ставилася до галицьких українських політичних та громадських діячів міжвоєнного періоду, обережно, вочевидь, успадкованою з довоєнних часів, коли майже всіх їх уважали за «українських націоналістів». Можливо, тому лише останнім часом українські парламентарі Другої Речі Посполитої удостоїлися біографічних довідок на порталі польського Сейму поруч із довідками про депутатів польської національності. Щоправда, в знаменитому «Польському біографічному словнику» (еталон наукової біографічної статті) можна знайти й біографічні довідки українських галицьких діячів, але жоден із тек-

Іван Кедрин-Рудницький

стів не перетворився на повноцінну біографію. Саме тому монографія Маріуша Сави, присвячена Іванові Кедрину-Рудницькому (1896–1995), журналістові і політикуві родом із Галичини, яка з'явилася торік накладом Інституту національної пам'яті, є певним зламом. Водночас, із огляду на сильну традицію польської біографістики, можна було сподіватися, що читач отримає захопливу книжку, адже цьому сприяла непересічна особистість героя дослідження. Розвідка молодого історика викликала зацікавлення задовго до її появи друком; фрагменти опубліковано на декількох польських та українських історичних порталах (зокрема, «Україна модерна», 2013; *Historians.in.ua*, 2012; *Kulturaparyska*; *Histmag*). Із погляду українсько-польських взаємин міжвоєнного періоду Івана Кедрина-Рудницького можна вважати ключовою постаттю, можливо, навіть важливішою за віце-маршалка Сейму Василя Мудрого чи голову Української парламентської репрезентації та лідера УНДО Дмитра Левицького. Кедринові спомини «Життя — події — люди» (1976), видані на вісімдесятому році життя, дотепер перебувають у першій десятці української мемуаристики і відображають не лише особистість, а й цілу епоху, про що згадували навіть найкритичніші рецензенти *opus magnum* Кедрина-Рудницького.

Маріуш Сава обрав постать Івана Кедрина-Рудницького, щоб на цьому прикладі показати складну долю українців у ХХ столітті. Свій задум він визначив як інтелектуальну біографію на тлі епохи

(с. 9), декларуючи прагнення якомога глибше зрозуміти дії, вибори й погляди досліджуваної постаті (с. 337) завдяки залученню джерел різного походження. Дослідник дає книжці підзаголовок «Діяльність та думка Івана Кедрина-Рудницького». Скажу одразу, що, з огляду на масштаб задуму, навіть для зрілого і досвідченого історика це було би непростим завданням, а для молодого — й поготів. Адже такий портрет вимагає не лише солідної теоретичної бази та широкої загальної освіти, а й ґрунтовного вивчення великого обсягу джерел. Частина викликів, перед якими постав дослідник, була об'єктивна; це, зокрема, багатогранність постаті й розпорошеність та фрагментарність джерел. Своєю чергою, суб'єктивні чинники в творенні історичного наративу можна поділити на зовнішні (ідеологічна настанова, методологічні зразки чи, ширше, історіографічна традиція) і внутрішні, серед яких і світогляд, і ерудованість автора, та, *last but not least*, рівень емпатії. Саме ця здатність проникати в світ досліджуваної постаті (не плутати з апологетикою) є вкрай важливою для біографістики. Наскільки автор усвідомлював складність свого завдання? І, головне, наскільки впорався з ним? На обидва запитання важко відповісти ствердно, хоча розумію, яким великим був обсяг виконаної роботи і наскільки складним було завдання. Детальніше обговорення книжки почну з об'єктивних викликів, перед якими постав автор, щоб потім зупинитися на проблемах наративу і тих суб'єктивних причинах, які зумовили результат, доволі далекий від мети, задекларованої у вступі.

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА

— Іван Рудницький народився наприкінці ХІХ століття в нетиповій для цього часу (українсько-єврейській) галицькій сім'ї. Його рідною мовою була польська, але середню освіту він здобув в українській академічній гімназії у Львові. В юності він побував і на Забайкаллі, і в революційному Києві, і в обложеному фортеці — Кам'янці-Подільському, що його оточили більшовики, і у Відні початку 1920-х років. Його зрілість припадає на часи міжвоєнної Польщі та окупації. У п'ятдесятилітньому віці він опинився в повоєнній Австрії та в таборах для переміщених осіб. До Сполучених Штатів Рудницький потрапив, будучи вже майже пенсійного віку, проте він пропрацював там іще майже чверть століття, водночас не полишаючи політичної активності. Останні п'ятнадцять років життя (з вісімдесятого року аж до смерті) Рудницький залишався активним діячем нью-йоркської громади.

Іван Рудницький пройшов складний життєвий шлях: був вояком двох армій (австро-угорської та української) і полоненим (спочатку, в 1916–1917 роках був у російській неволі, 1919 року потрапив до рук большевикам і чудом виврався з лещат ЧК). Після Першої світової війни був і журналістом, і політиком, і політичним коментатором, і зв'язковим між політичними угрупованнями, і посланцем на українсько-польські переговори. Кедрин (такий псевдонім обрав собі на початку 1920-х років) був одним із небагатьох українських авторів, які представляли в міжвоєнній польській пресі український погляд на найбільшій питанні польсько-українських взаємин. А водночас залишався послідовним прихильником порозуміння та концепції прометеїзму, одним із тих галичан, для яких ідея соборної України означала необхідність дій, узгоджених із представниками УНР в екзилі, а не підпорядкування настановам представництва ЗУНР. Під час Другої світової війни Рудницький разом із дружиною та братом жив у Кракові (саме цей період його життя викликає найбільше запитань, на які складно відповісти, якщо не ставити доступним джерелам нових запитань). В еміграції Рудницький працював спочатку як простий робітник, потім як журналіст «Свободи», найстаршої української газети в США. Весь вільний час уже немолодий емігрант присвячував громадській діяльності: був і редактором-волонтером, і заступником голови НТШ, і очільником однієї з політичних груп української еміграції, і активним мирянином. Усе свідоме життя Кедрин-Рудницький мріяв про незалежну і соборну Україну, а його політичним ідеалом була демократія. Рудницький прожив 99 років, був не просто свідком епохи чи дуже уважним спостерігачем, а й співтворив цю епоху. Звісно, як заангажований спостерігач він був далекий від об'єктивізму, що й заслуговувало якнайпильнішої уваги автора біографії.

Маріуш Сава не ставив собі завдання докладно дослідити життєпис Івана Кедрин-Рудницького, вирішивши зосередитися на інтелектуальній біографії. Тому в книжці не знайдемо розлогої інформації про родину Рудницьких (ця тема ще чекає свого дослідника). Не надто багато дізнаємося і про коло спілкування Кедрина — друзів та недругів (за винятком двох-трьох політичних діячів та духівника і приятеля на схилі віку). Водночас таке рішення, на мою думку, не посприяло успіхові. Без уваги до середовища героя та до кола його спілкування важко написати інтелектуальну біографію політичного діяча та журналіста. Важко також зрозуміти поворотні моменти в біографії без уваги до тих подій та людей, які зіграли формативну роль у житті героя, як, наприклад, участь у визвольних змаганнях, звідки й пожиттєва вірність Рудницького ідеалам УНР. Маріуш Сава не тільки не спробував розгадати загадку, як напів'єврейській родині Рудницьких пощастило вижити під час Другої світової війни, а й узагалі не поставив такого

запитання. Натомість дослідник раз у раз повертається до статтей, що їх Рудницький, тепер під псевдом Номо Politicus, публікував у «Краківських вістях» у першій половині 1940 року. І факт публікації в піднімецькій газеті, і саму книжку «Причини упадку Польщі» (1940) автор оцінює як беззаперечний доказ співпраці Рудницького з нацистами.

Як уже було сказано, багатогранність постаті Івана Рудницького, розмаїття одних джерел та відсутність інших є об'єктивним викликом для дослідника. Маріуш

Сава, усвідомлюючи цю складність, вирішив відмовитися від простої, хронологічної конструкції книжки і піти шляхом аналізу різних іпостасей Рудницького. Читач знайомиться і з журналістською та публіцистичною діяльністю Кедрина (розділи I–II), і з його політичними поглядами та діяльністю (розділи III–IV), і з Кедриним як речником польсько-українського порозуміння (розділ V), і, нарешті, з Рудницьким-мирянином (VI).

Структура інтелектуальної біографії — це зазвичай поєднання хронологіч-

**JÓZEF M. FISZER,
TOMASZ STĘPIEŃSKI**
POLSKA I UKRAINA W PROCESIE
TRANSFORMACJI, INTEGRACJI I WYZWANIA
DLA BEZPIECZEŃSTWA
EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

—
Warszawa: Instytut Studiów
Politycznych PAN, 2017

У книжці польських політологів Юзефа Фішера і Томаша Стемпневського зосереджено увагу на сучасному становищі України й Польщі на тлі Центрально-Східної Європи та в контексті політики Європейського Союзу, Ради Європи, НАТО, ОБСЄ. Назва підказує три аспекти, що їх аналізують автори: трансформація, інтеграція і безпека. Перший пов'язано з підбиттям підсумків трансформаційних процесів у Центрально-Східній Європі від часу повалення комуністичного режиму. Автори стверджують, що Польща й Україна демонструють різні досвіди посткомунізму: Польща успішно пройшла етап трансформації і тепер є взірцем для інших країн регіону; в Україні відбулося три революції, однак і надалі не видно шансів для зміни олігархічної політичної системи. Другий аспект — аналіз можливості розширення ЄС. Третій стосується безпеки в Центрально-Східній Європі в контексті гібридної війни, яку веде Росія в Україні.

У першому розділі розглянуто наслідки трансформації та європеїзації в Болгарії, Хорватії, Чехії, Польщі, Румунії, Словаччині й Угорщині. Беручи до уваги чвертьстолітню ретроспективу від початку принципових системних змін у цих країнах, автори зауважують, що після початкової еufорії від здобутого суверенітету практично всі країни зазнали труднощів трансформації, а шлях до демократії виявився складнішим, аніж передбачалося. У другому розділі зосереджено увагу на позиції Польщі в регіоні та проаналізовано її закордонну полі-

тику щодо малих держав. Фішер, який є автором цієї частини книжки, намагається довести, чому Польща не повинна легковажити малих сусідів — і членів ЄС, і тих, що лише готуються до членства. Окремо розглянуто питання, чи варто Польщі намагатися стати регіональним лідером. Автор наголошує, що Польща і Швеція за підтримки Фінляндії, Чехії та Словаччини, Угорщини, Латвії, Литви та Естонії повинні створити нову програму розвитку ліберального і відкритого для світу ЄС, який має внутрішньо зміцнюватися та розвивати співпрацю із сусідами. Третій розділ книжки — це осмислення сучасної кризи ЄС і спроби дати відповіді на запитання про її джерела та наслідки, а також визначити слабкі сторони Європи, що впливають на її міжнародну позицію і часто зумовлюють її не надто ефективну реакцію на події у світі. Представлений аналіз показує, що ЄС декілька минулих років дрейфує і втрачає роль головного суб'єкта міжнародних відносин, стаючи пасивним актором на міжнародній арені. Ним легковажать у Москві, Пекіні та Вашингтоні й інструментально трактують його у Берліні, Парижі та Лондоні. Водночас Європа демонструє відсутність рішучості і не виступає єдиним голосом на міжнародній арені, що зумовлює партикуляризм окремих країн-членів ЄС.

Решту частин книжки присвячено війні в Україні. Зокрема, в четвертому розділі представлено узагальнений погляд на війну, що точиться між Росією і Україною з погляду боротьби, яку Україна веде за незалежність, пам'ять та ідентичність. Водночас тут подибуємо намагання відповісти на запитання: чи в результаті війни між «братніми народами» зазнає поразки російська політика, спрямована на реінтеграцію постсовєтського простору, в концепції якого Україна відігравала ключову роль? Чи військові дії приведуть до того, що Україні вдасться легше вирішити власні проблеми ідентичності, постсовєтської спадщини та колективної пам'яті? У п'ятому розділі російсько-український конфлікт розглянуто з перспективи сучасного стану НАТО й безпеки у Східній Європі. А завершує видання аналіз східної політики ЄС та впливу на неї військового конфлікту на Донбасі. Окрему увагу присвячено впливові Брекзиту на східний вимір політики ЄС, а також необхідність обговорити і сформувати нові принципи співпраці зі східними сусідами ЄС, що окреслено як Східне партнерство 2.0.

Дмитро Шевчук

ного підходу з проблематизацією. Автор справді намагався це зробити, але збився зі шляху і, замість проаналізувати основні виклики, перед якими постав герой книжки, або докладно проаналізувати основні праці та почини свого героя, досить штучно відокремив різні сфери його діяльності. Це, своєю чергою, породило проблему зі структуризацією та концептуалізацією матеріалу. Найневдалішим вважаю рішення Маріуша Сави щодо поділу на журналістичну та публіцистичну діяльність Кедрина. Зовсім не зрозуміло, чому зусилля Рудницького задля українсько-польського порозуміння, які починаються саме з публіцистики на сторінках «Діла» (наприкінці 1930 року) та «Польсько-українського бюлетеню» (1932 року), обговорюються в п'ятому розділі, натомість статті з «Діла» — в першому та другому. Читач нічого не дізнається про персвазивну стратегію Кедрина як журналіста, не отримує порівняльного аналізу аргументів на користь порозуміння, адресованих польському та українському читачеві. Stricte політичну діяльність, яку автор обмежує еміграцій-

ним періодом, проаналізовано перш ніж з'ясувати ставлення Кедрина до націоналізму (відповідно третій та четвертий розділи). Саме в розділі про націоналізм ідеться про польсько-український конфлікт, хоча, за логікою, місце цій проблемі — в наступному розділі, присвяченому польсько-українському питанню. Навіть із першого погляду зміст книжки залишає враження хаосу, і це враження поглиблюється з кожною прочитаною сторінкою.

Нічого дивного, що в книжці трапляються численні повтори: міжвоєнні польсько-українські взаємини та спроби порозуміння розглянуто двічі — в розділі II і V, ставлення Рудницького до націоналізму проаналізовано тричі — в розділах II, III та IV, погляд на ситуацію українців у ПНР — у розділах V та VI. Там, де Маріуш Сава зосереджується на певному періоді, він досягає дуже доброго результату. Прикладом цього є розділ, присвячений діяльності Рудницького як еміграційного політика, де знаходимо безліч цінної та маловідомої інформації про політичне життя повоєнної української еміграції (до речі,

такої книжки немає на українському ринку). Натомість там, де історик береться розглядати різні складники світогляду Рудницького, він зазнає поразки.

У книжці впадають у вічі диспропорції та непослідовність у трактуванні певних тем: недооцінка одних і надмірна увага до інших. Журналістській активності в міжвоєнний час історик присвячує всього п'ять сторінок у тридцятисторінковому розділі (с. 23–28), не згадуючи про весь тематичний спектр Кедринових публікацій, після чого робить висновок, що увага до польсько-українського конфлікту затьмарювала проблеми Наддніпрянської України: Голодомор, Великий терор тощо (с. 338). У цьому ж, на диво короткому, першому розділі аж на шести сторінках із підзаголовком «Колаборант?» автор розмірковує про гаданий колабораціонізм Кедрина. Якщо справді, як пише історик, кульмінацією Кедриного життя як журналіста і публіциста були 1930-ті роки (с. 338), то чому їм присвячено так мало уваги? Якщо у воєнні та повоєнні роки Рудницький уже був нездатний до нових викликів (с. 338),

Війна двох правд. Польки та українці у кривавому ХХ столітті

Укладач *Вахтанг Кіпіані*
Харків: *Vivat*, 2017

У передмові до книжки, до якої ввійшли тексти авторів «Історичної правди», упорядник Вахтанг Кіпіані нагадує, що на польську буцімто історичну кінострічку «Волинь» в Україні не знайшлося гідної відповіді. Адже польський жвавий науковий інтерес та величезні книжкові тиражі на цю тему непропорційні до мізерних українських. Відтак мета видання — ознайомити українську аудиторію з історичними та історіографічними підвалинами українсько-польського конфлікту історичної пам'яті, але — увага! — не задля відповіді «своєю правдою», як може ввести в оману назва книжки, а для діалогу й порозуміння.

Добірка статей доволі гетерогенна. Десять половина текстів — історичні, присвячені епізодам минулого; інша половина — історіографічні, які стосуються трактувань минулого у сучасності і їхніх впливів. Почнімо з перших, історичних.

Частина таких текстів оповідає про спроби порозуміння минулого сторіччя, які здійснювалися в публіцистиці польських консерваторів, помітні в поглядах Євгена Сверстюка, Василя Стуса чи польському політично-літературному часописі другої половини ХХ століття «Культура». Ідеть-

ся і про причини непорозуміння, які знаходимо в аналізах поглядів Грушевського чи діяльності УПА. Але є й низка статей із повідомленнями «Польща шкодила Україні» або ж «Україна допомагала Польщі». Це тексти про негативну роль поляків: в окупації Західної України, акції «Вісла», контррозвідальній діяльності проти ОУН, а також позитивну українців: у «Диві на Віслі», діяльності УПА. То що ж, одні історичні статті спонукають до порозуміння, а інші, навпаки, призводять до поляризації?

Згодом стає зрозуміло, що ця поліфонічність є цілісним повідомленням, хай і двобоком: стимулювання українців в історичних питаннях до порозуміння з іншими, а також розуміння себе. До самокритики, але й самоповаги, бо без першої діалог перетворюється на «війну правд», а без другої — на безпринципні поступки іншій стороні. Але, аби вловити це повідомлення, треба прочитати книжку до кінця.

Сприйняття дещо перешкоджає строката структура, вибудована за хронологічним принципом. Відповідно, «історіографічні тексти», себто про сьогоденні «війни правд» і спроби порозуміння, подано переважно в другій половині видання. Хоча насамперед вони проблематизують тему книжки. А історичні статті, що розпочинають обговорення, цінні радше як додаткові аргументи в діалозі, до якого закликає упорядник.

З «історіографічних» текстів черпаємо авторські переосмислення українсько-польської суперечки. Деякі автори, зокрема Сергій Рябенко та Володимир В'ятрович, обґрунтовують неавтентичність «Наказу про винищення поляків», на який покликаються науковці — прихильники погляду на волинські події як на геноцид і який, як доводить Рябенко, було сфальсифіковано. Андрій Козицький теоретично осмислює «геноцид» і доводить, що така назва Волинської трагедії некоректна, адже в українців не було своєї держа-

ви і дії повстанців було втаємничено. Козицький натякає на позицію «антиколоніальної боротьби» українських виступів, а Остап Кривдик послідовно доводить її. Інші автори розмірковують про етнічні чистки, вважаючи це формулювання прийнятним у певних контекстах, але не більше. На дещо гостру дискусію поглядів В'ятрович — Портников — Мотика — Грицак натрапляємо у трьох останніх статтях. Та й тут не без запрошень до порозуміння. До діалогу замість пошуку «ефемерних правд» закликає Юрій Рудницький. А Богуміла Бердиховська говорить про міждержавне миролюбство з польської позиції.

Між іншим довідуємося про назрівання нинішньої польсько-української суперечки: польська толерантність до молодшої держави, українська бездіяльність, польська радикалізація. Висновуємо, що українська сторона відповідальна за невстановлення діалогу з Польщею тривалою байдужістю до тем історичної пам'яті. Але бачимо, що до конфлікту доклалися й польські імперські, мононаціональні звички та «комплекс жертви». Зрештою, і конфлікт, і діалог неможливі без двох сторін. Мимоволі з'являються міркування, що не лише українцям годилося б уважніше стежити за польським науковим дискурсом і що деякі статті цієї книжки варто було би перекласти польською. Від внутрішньодержавних обговорень порозуміння між народами сподіватися годі.

Більшість текстів розділу «Постаті» розгортаються довкола однієї особистості — редактора часопису «Культура» Єжи Гедройця, який заслуговує більшої уваги і в структурі книжки, і в сучасній політичній та науковій дискусії. Із текстів Юрія Шаповала, Мирослава Поповича та Ярослава Грицака довідуємося про колосальний вплив цієї людини та її оточення, зокрема «зв'язкового» в Україні Богдана Осадчука, на польсько-українське порозуміння, до якого їхній приклад і тепер може закликати обидва народи.

Орися Грудка

то чому саме цьому періодові присвячено добру половину дослідження? Ці непослідовності й нерівномірна увага до важливих питань спричиняються до помилкових висновків.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Основним джерелом для рецензованої біографії стали спомини Кедрина «Життя — події — люди», додатковими — добірки статей і споминів, а також документи з архівів Наукового товариства імені Шевченка в Нью-Йорку, Інституту Юзефа Пілсудського в Нью-Йорку, Українського

вільного університету в Мюнхені, Центрального державного історичного архіву України у Львові та Університету Алберти в Едмонтоні (листування з племінником, Іваном Лисяком-Рудницьким). Дослідник чомусь оминув увагою колекцію Мілени Рудницької в архіві Української вільної академії наук у Нью-Йорку, в якому міститься листування з представництвом Українського уряду в екзилі. Звернення до цієї колекції дало би змогу глибше збагнути ситуацію Рудницького після війни, зокрема взаємини з бандерівцями. З-посеред друкованих его-документів бракує листування Єжи Гедройця з колом прихильників поль-

сько-українського порозуміння, що дало би можливість ширше поглянути на повоєнні спроби налагодження польсько-українських стосунків. Водночас слід визнати, що саме ці фрагменти книжки є найважливішими і дають чимало нової інформації. Історик оминув увагою і спогади Клаудіуша Грабика, хоча мав присвятити увагу «одкровенню» польського публіциста про зв'язки Кедрина з польською «Двійкою».

Маріуш Сава залучив до аналізу видану до війни книжку Рудницького «Берестейський мир: спомини і матеріали» (1928), збірку статей із окупаційних «Краківських вістей» — «Причини упад-

АНДЖЕЙ ФРІШКЕ

Пристосування і опір: дослідження з історії Польщі 1945–1980 років

Переклала з польської Марта Боянівська
Київ: Дух і Літера, 2017

Книжка польського історика Анджея Фрішке розповідає про формування та еволюційний розвиток опозиції до комуністичного режиму в Польщі. Чимало уваги присвячено політичній думці та мотиваціям, які дають змогу зрозуміти поведінку людей. Автор виокремлює та аналізує різні позиції поляків, діпазон яких відображено в назві. Зокрема, зауважує, що переважало пристосування, яке мало різні відтінки, але був і опір, часто неоднорідний і спрямований лише проти певних аспектів функціонування системи. Еволюційний розвиток антикомуністичної опозиції мав свої закономірності: спочатку йшлося про індивідуальну відвагу, але згодом був і опір цілих середовищ. Дослідницька парадигма, яку польські історики сформували ще перед 1989 роком, передбачає, з одного боку, відхід від тієї картини історії, яку накинута комуністична влада і яка оцінювалася винятково за ідеологічними та політичними критеріями, а з другого — прагнення подати якомога об'єктивнішу картину, що враховує часові обставини, особливості умов, ментальність, обмеження для людей і груп. Завдяки такому підходу, як стверджує Фрішке, осудові було піддано комуністичну систему і досить обережно давалися оцінки діям людей. Зокрема, членів Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) не трактували як «абсолютне зло», оскільки і в таборі влади можна спостерігати неоднорідність позицій. Як пише автор, «передусім нас цікавило "як воно було" і "чому так було", а не оцінювання, менторство, тим паче накидання на себе ролі прокурора».

Дослідження охоплює 1956–1980 роки, час найбільшої стабільності ПНР, коли пристосован-

ня було повсюдним, а дієвий опір чинили одиниці. Фрішке аналізує різні джерела: документи з архівів, зокрема колишньої керівної партії та польських комуністичних спецслужб, а також архівів, що їх зібрали редактор «Культури» Єжи Гедройць та громадський діяч Станіслав Стомма; позацензурні видання, публіцистичні статті і брошури. Крім того, вміщені в книжці дослідження стосуються історіографії Третьої Речі Посполитої, якій притаманні визнання ПНР як одного з етапів історії Польщі, наголошування цінностей свободи й незалежності, усвідомлення складності людських мотивів і вчинків.

Відкриває книжку стаття, в якій проаналізовано сприйняття ялтинсько-потсдамських домовленостей у польських політичних концепціях 1945–1947 років. У польській політиці автор виокремлює та аналізує три основні погляди на рішення Великої Трійки щодо Польщі: 1) прибічників Польського комітету національного визволення, де домінувала комуністична партія; 2) польських політиків, які погодилися з рішенням Ялтинської конференції і спробували домогтися її виконання; 3) польських політиків, які не визнали ялтинських домовленостей і згуртувалися довкола конституційного польського уряду в Лондоні.

Далі Фрішке звертається до відправного хронологічного пункту своїх досліджень — жовтня 1956 року, першої серйозної кризи комуністичного режиму в Польщі, зумовленої послабленням здатності верхівки ПОРП наглядати за поведінкою керівництва нижчих рівнів та збоєм у системі контролю за партійними інстанціями. Внаслідок цього, зауважує автор, виникла можливість на шпальтах деяких часописів та на зборах висловлювати думки, які відрізнялися від тез, що їх поширювала керівна верхівка ПОРП. Саме в цей час можна говорити про народження організованого опору. 1956 року, пише Фрішке, з'явилося два суб'єкти колективних подій: «верхівка» партійного апарату і плюралістичний рух інтелігенції та студентської молоді. Криза системи проявилася й у тому, що відбувалося дедалі ширше вивільнення суспільства від накиненого шаблону поведінки. Дослідники по-різному оцінювали жовтень 1956 року: більшість істориків звертали увагу на пом'якшення комуністичного режиму, однак дехто припускав, що результатом стало часткове схвалення комуністичної влади, виникнення своєрідного симбіозу між нею та суспільством.

Міркуючи про 1956–1970 роки, Фрішке намагається з'ясувати причини й виокремити розмаїття проявів пристосування та опору. Позиції пристосування сприяла багаторічна стабільність влади ПОРП і переконаність, що альтернативи чинному порядку немає. Пристосування передбачало винагороду і полегшувало кар'єру. Водночас, попри пом'якшення режиму, партія не відмовилася від намагань повернути собі повний контроль над суспільством, накинати йому власну систему цінностей і змусити дотримуватися поведінки, визначеної певними ритуалами. Народжувався опір, оскільки система заборон і контролю глибоко вражала почуття істини та справедливості. Пристосування і опір проявлялися по-різному, залежно від різних чинників: ідейних переконань, професійної діяльності, особистої відваги тощо.

Окремі статті присвячено протестам у комуністичній Польщі. Досліджуючи протести 1968 року, Фрішке зосереджується на проблемі, якої до нього не порушували: на масштабі суспільних заворушень поза великими академічними середовищами. Що стосується протестів 1976 року проти поправок до Конституції, то, попри те, що петиційний рух того часу, на перший погляд, зазнав поразки, він насправді досягнув успіху: відбулося пробудження інтелігенції, а завдяки їй — інших суспільних груп. Протести продемонстрували руйнування пропагандистського міту про однаковість нації та заклали передумови для подолання пасивності і звички мовчати.

Фрішке простежує процеси ерозії старої системи та кардинальні зміни свідомості в 1976–1980 роках, що стало передумовою «Солідарності». Важливу роль для організації антисистемного опору й формування нової політичної культури відігравали часописи. Саме тому в книжці є статті, присвячені часописам «Robotnik», «Tygodnik Solidarność», «Kultura». Фрішке присвячує особливу увагу «Культурі» та її редакторів. Він пише, що в багатьох своїх пророцтвах Гедройць помилявся, але мав слушність у практичних рекомендаціях, коли заохочував інтелігенцію виявляти більшу відвагу, коли повторював, що зміни стануть можливі завдяки об'єднанню зусиль її та робітників, коли заохочував поляків цікавитися долею росіян, литовців, українців.

Завершує книжку стаття, в якій автор намагається визначити найважливіші чинники змін у Польщі протягом сорока років, від 1948 року до часу, коли країна здобула свободу та незалежність.

Дмитро Шевчук

ку Польщі» (1940) та «У межах зацікавлення» (1986), а також численні публікації в довоєнній і повоєнній українській та польській періодиці. Шкода, що історик не завдав собі клопоту подати в бібліографії перелік усіх книжкових видань Рудницького (зрозуміло, що повну бібліографію текстів він подати не міг, з огляду на кількість позицій). І в бібліографії, і в своєму аналізі автор оминув увагою деякі важливі книжки, зокрема, роздуми Кедрина про Ризький договір («Паралелі в історії України. З нагоди 50-річчя Ризького миру», 1971) та видану брошурою полеміку про період Української революції («Викривлена правда. Події в Україні у 1918 році у кривому дзеркалі споминів д-ра Лонгіна Цегельського», 1963). На мою думку, внаслідок цього недогляду автор лише побіжно ковзнув повз надзвичайно важливий період формування світогляду свого героя, яким були українські визвольні змагання 1918–

1920 років. Формацийний період в інтелектуальній біографії мав би стати предметом щонайприскіпливішого аналізу, як і пізніші зміни в оцінках. На цьому прикладі видно й структурні недоліки книжки: про Берестейський та Ризький мир автор веде мову в розділі про... порозуміння з поляками. Хоч обидва договори і досі є підставою для українських докорів на польську адресу, та формально до царини польсько-українських взаємин вони таки не належать, а тим більше до прикладів порозуміння. Радше навпаки.

Важко збагнути, чому дослідник оминув увагою публікації, присвячені повністю або частково родині Рудницьких та Іванові Рудницькому зокрема (див. с. 14–15). Якщо можна зрозуміти, що до аналізу та самої бібліографії не потрапили найновіші розвідки (зокрема, вроцлавської дослідниці Сильвії Вуйтовіч 2016 року та моя 2015 року), то неможливо пояснити, чому

в бібліографії відсутні давніші тексти, починаючи від розлогої статті Юзефа Лободовського про книжку спогадів Кедрина «Життя — події — люди», опублікованої на сторінках «Культури» одразу після появи споминів (щоправда, Маріуш Сава один раз цитує цю статтю, але не для того, щоб проаналізувати аргументи Лободовського), закінчуючи на коментарях Ярослава Грицака до видання есеїв Івана Лисяка-Рудницького. У бібліографії також немає збірки Мілени Рудницької з ґрунтовною передмовою Марти Богачевської-Хомяк, вибраних творів Михайла Рудницького із вступом Олега Багана, який містить детальну інформацію про родину Рудницьких, чи розвідки Петра Хмельовського про Павла Лисяка. Бракує і публікацій, дотичних до теми, серед яких на перше місце я поставила б українські студії над націоналізмом (досить згадати Івана Лисяка-Рудницького, Романа Шпорлюка, Олександра Мотилія та Ярослава Грицака). Немає в переліку чи в посиланнях і моєї біографії людини, близької Кедрину, — графа Пйотра Дуніна-Борковського, опублікованої понад десять років тому, в якій ідеться, зокрема, про їхні зустрічі у Кракові під час війни.

Натомість у бібліографії можна знайти не одну позицію, зовсім не пов'язану ані з постаттю Кедрина, ані з близьким йому колом, ані з аналізованими подіями, як, наприклад, статтю Володимира Стахів «Як загинув Ольжич?» (с. 354) чи аж два видання, у двох різних місцях (с. 350–351), безумовно блискучої книжки Бориса Гудзяка, присвяченої... Берестейській унії. У бібліографії та примітках є чимало цілком випадкових позицій, як, скажімо, книжка Єлени Борисьонко про феномен українізації (с. 349), тим часом немає основних праць дослідників цього питання (наприклад, Станіслава Кульчицького та Юрія Шаповала). Також є безліч посилань на публікації, які, м'яко кажучи, не є авторитетними в певному питанні, скажімо, книжка Кароля Грюнберга та Болеслава Спренгеля (с. 26).

Очевидно, відсутність глибокої орієнтації у досліджуваному періоді та випадково підібрана література спричинилися не тільки до інтерпретаційних помилок та непослідовності, а й до фактичних помилок, якими рясніє книжка. Для прикладу: початок видання часопису «Сучасність» припадає на 1961 рік, а не на 1951-й (с. 35), та й Володимир Стахів ніколи не був його головним редактором (с. 37). Негативно позначилася на виданні і відсутність редактора: в книжці чимало дивовижних мовних конструкцій, граматичних помилок, плутаних висловлювань, а також незрозумілих цитат і зсувів у примітках. Українські прізвища записано непослідовно (є Rudnycki і Rudnicki; Michał Hołuszynski замість Mychajło Hołuszczynski), є й зовсім неочікувані проблеми із записом англomовних назв, скажімо, Uniwersytet Harvarda замість Harvarda тощо. Географічні назви та назви мешканців території є давно усталеними в польській мові, тим часом у книжці іноді натрапляємо на написання Halicja замість

ЕЛІЗАБЕТ ФРЕЙНДЛІХ

Знищення міста на ім'я Станіславів
Націонал-соціалістська політика
винищення у Польщі 1939–1945 рр.

Переклала з німецької Галина Петросаняк
Брустурів: Дискурс, 2016

Міста, яке дало назву книжці, вже немає, і воно є. Як так? Станіславів — колишнє польсько-австрійське ім'я Івано-Франківська, яке формально з 1962 року (рік, коли його перейменувала радянська влада) належить історії, але де-факто й досі провокує міти, що апелюють до європейської минушини, архітектури, ментальності міста. А також до його багатокультурності, адже тут разом мешкали євреї, поляки, українці, вірмени, німці та інші народи. Не випадково — саме в такій послідовності, адже євреї кількісно становили більшість мешканців Станіславова (41%, а 59% — решта національностей). Власне долю євреїв упродовж 1941–1944 років описує австрійська журналістка і письменниця Елізабет Фройндліх (1906–2001) у виданні «Знищення міста на ім'я Станіславів», яке ще називають, як згадано в передмові, книжкою нелюдяності. Її оригінал вийшов 1986 року у Відні.

Станіславів — перше місто Східної Галичини, про яке в червні 1943 року повідомили до Берліна як про «вільне від євреїв». Претекстом цього повідомлення були довгі роки провадження расової політики по всій Галичині, політичні (аж ніяк не виправдані) передумови,

а також страшні звірства з боку фашистської Німеччини. Це є темою книжки Фройндліх, яку коротко можна звести до формулювання «історія й винищення галицьких євреїв», хоча контекст її ширший.

Авторка описує єврейську долю Станіславова на панорамному тлі складної історії Східної Галичини, що перебувала спершу в короні Австро-Угорської монархії, а з 1918 року входила до складу II Речі Посполитої. У книжці розгортаються аргументовані й досить детальні описи протистояння поляків і українців, формування та діяльності партизанського опору, репресій проти ромів, нацистської програми «онімення» польських дітей (викрадення, вивезення до Райху та їх психологічне «опрацювання»). Відтак авторка переходить до найтрагічніших сторінок єврейської історії — терору в численних ґетах та їх зліквідування, депортації євреїв, так званої справи «львівських професорів», арештів і розстрілів, масових убивств у Станіславові та околицях у 1941–1944 роках, повстання євреїв у Варшавському ґеті, злочинів проти людства в Авшвіці, Майданеку та інших концтаборах.

Точному, ледь не фактографічному стилю книжки завдячуємо, по-перше, журналістському фахові авторки, а по-друге, тому, що вона впродовж десяти років скрупульозно збирала й опрацьовувала історичні відомості і свідчення, серед яких документи судового процесу в справі Авшвіца, розповіді очевидців, що вижили. Та й сама книжка є «символічною подякою» Фройндліх за те, що її «батьки пережили Голокост», — ідеться у статті дослідниці Сюзане Альге, вміщеній на початку книжки, як і слово від австрійського видавця Пауля Росді й передмову історика Ярослава Грицака. Фройндліх — насамперед письменниця і журналістка, тому деякі помилки й перекичування, наявні в тексті, Грицак фахово коментує і навіть опротестовує. Наприкінці книжки подано інтерв'ю з Мойше Лейбом Колесником, рабином Івано-Франківська та області.

Наталя Ткачик

Galicja (наприклад, на с. 65) і, відповідно, Haliczanie (польською мовою це означає мешканців містечка Галич). Трапляється плутанина в цитуванні (ця ж с. 65, прим. 92, незрозуміло, кого цитує автор: Івана Лисяка-Рудницького, Павла Лисяка чи Івана Кедрина-Рудницького). Є й чимало смислових непослідовностей: в одному реченні (с. 68) йдеться про бойкот виборів до Сейму 1922 року, в наступному — про створення цього ж року українського блоку в Блоці національних меншин. В іншому місці (с. 79) автор пише, що «метою був захист легенди Петлюри, якого не всі українці шанували» (мабуть, ішлося про захист доброго імені Петлюри, і то не лише від тих українців, які його зневажали, а й від тих, хто паплюжив ім'я Петлюри, приписуючи йому справжні і гадані провини).

Між Сцилою суб'єктивізму і Харібдою тенденційности

Наостанок спробую проаналізувати, наскільки авторові вдалося досягнути мети кожного дослідника, якою є збалансованість аналізу. Цілком зрозуміло, що будь-яке історичне дослідження є за означенням суб'єктивною інтерпретацією (тут важливий і світогляд, і глибина знань, і емоції автора). На остаточний ефект дослідження завжди впливають і об'єктивні, і суб'єктивні чинники. Від професійних навичок залежить, наскільки автор стає незалежним від сповідуваної ідеології чи від усталених інтерпретаційних схем.

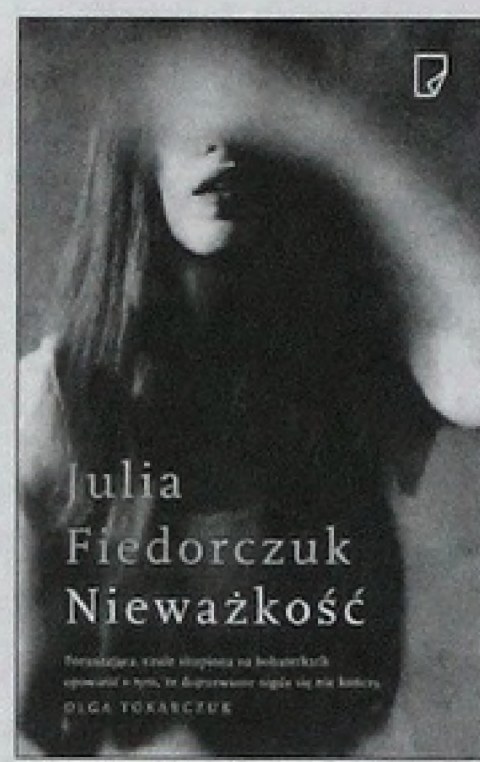
Наприкінці книжки Маріуш Сава подає свої висновки. Саме тут з'являються найменш зважені твердження, які ставлять під сумнів усе дослідницьке зусилля. Отже, на думку історика, наприкінці 1930-х років Кедрин-Рудницький поступово радикалізував своє ставлення по польської внутрішньої і зовнішньої політики, стаючи прихильником прони́мецької орієнтації (с. 338). Воєнний період, на думку Маріуша Сави, є важливішим для пізніших поглядів Кедрина, ніж міжвоєнний (там само), бо саме тоді оприявнилися сильні антипольські упередження Рудницького, який був «типовим польським українцем» (с. 339), «українським націоналістом» (с. 340).

Головним доказом «колабораціонізму» Кедрина стає його праця в редакції «Краківських вістей» та надрукована під німецькою окупацією збірка статей. До цієї теми історик повертається декілька разів, рясно цитуючи найбільш антипольські фрагменти «Причин упадку Польщі», але не додаючи нічого нового до висновків із першої частини книжки. Варто нагадати, що почуття гіркоти від поразки і розчарування позицією уряду на початку війни було повсюдне. Львівська вулиця на початку війни поглузувала з пропаганди по-своєму: «Сильні — до слабших, об'єднані — з коритом, готові — до втечі». Окупанти добре це розуміли і всіляко використовували приклади провальної політики польського уряду у своїй пропаганді, залучаючи до неї, зокрема, представників національних меншин.

Маріуш Сава зіставляє позицію Івана Рудницького з позицією Владислава Студницького. Польський політик і публіцист, щоправда, був прони́мецької орієнтації, однак (на відміну від Кедрина) відмовив німцям у співпраці в окупаційній газеті (с. 30). Проте Сава «забуває» навести інший приклад — відомого львівського письменника та публіциста Станіслава Василевського, який став головним редактором «Gazety Lwowskiej» під німецькою окупацією. Замість того автор подає цілий список інших українських «колаборантів» (с. 31), серед яких згадує Марію Струтинську, яка в 1940–1941 роках була працівницею музею Івана Франка у підсоветському Львові, та Івана Німчука, який до 1941 року був в'язнем Луб'янки, а, наскільки мені відомо, перебування на Луб'янці не сприяло контактам із зовнішнім світом.

Не підлягає сумніву те, що видавання під час окупації антипольського памфлета

не робить чести Рудницькому, про що писали різні автори. Найболісніше це сприйняв Юзеф Лободовський, який був близько знайомий із Кедриним. Однак вважаю цілковитим непорозумінням бажання робити висновок лише на підставі цього, хай і ганебного, епізоду, що Іван Рудницький був прихильником німецької орієнтації, колаборантом, і докоряння в тому, що він був вельми упереджений щодо Польщі та що не зробив належного розрахунку зі своїм воєнним минулим. До речі, Мілена Рудницька у своїй повоєнній публікації «Двадцять років польської самоволі у Західній Україні» не менш критично оцінювала польську міжвоєнну політику щодо українців, але це не є підставою звинувачувати її в прони́мецькості. Іще менш виправданим є приписування колабораціонізму всій спільноті (підрозділ під назвою «Колаборанти?»), а зовсім неприйнятним і, як на мене, таким, що просто дискваліфі-

JULIA FIEDORCZUK
NIEWAŻKOŚĆ

—
Warszawa: Marginesy, 2015

Юлія Федорчук — польська поетка, прозаїк, перекладачка, критикиня і літературознавиця. «Невагомість» — її дебютний роман, який 2016 року було номіновано на здобуття літературної нагороди «Nike», однієї з найпрестижніших у Польщі. Книжка, що її Ольга Токарчук назвала зворушливим романом про дорослішання, вражає уважним прописуванням деталей, сюжетом, що інтригує, щемкою тугою світовідчуття персонажів.

Цей твір — нелінійна розповідь про долі трьох жінок, яких об'єднує спільне дитинство в провінційному містечку під Варшавою. Трагедія, що сталась із Мірком, однокласником Зузани, Гелени й Еви, є символічним початком дорослого життя для кожної з них. Здається, хтось відчинив невидимі двері, і тепер крізь них дме протяг, який відриває героїнь від землі і змушує дрейфувати невидимими повітряними коридорами майже без надії знайти втрачений сенс і відчутти ґрунт під ногами.

Вочевидь, для Федорчук важливою є проблема маргінальності. Всі її героїні так чи так опиняються на узбіччі: Зузана, яка працює в рекламній агенції, є маргіналкою щодо світу митців, який міг би стати її світом; Гелена мріяла відкрити власне ательє, та працює прибиральницею в конференц-центрі; Ева, єдиною з дитячих мрій якої було заслужити дрібку ласки в

однолітків, стає самотнім безхатком. Справжня трагедія полягає, однак, не в тому, що персонажі Федорчук є маргінальними щодо певних груп чи всього суспільства, а в тому, що героїні втратили відчуття власного «центру», невидимої осі, потрібної кожній людині.

Роман сповнено еротизму, водночас не йдеться про еротику як гачок, на який легко спіймати ласого до чуттєвих сцен читача. Федорчук описує уроки живопису Зузани й Учителя, що нагадують серію напівдобровільних зґвалтувань, готельні інтрижки на одну ніч, подібні до фарсу на тему статевих стосунків, прості й зворушливі зустрічі юної Гелени з коханим на лоні природи. Зображене провокує шукати відповідь на вічні питання про любов до іншого і використання когось для задоволення власних потреб, а також про віднайдення справжніх речей серед мішури фальшивих, адже лише сутнісне здатне врятувати від нестерпної екзистенційної пустки.

Письмо Федорчук легке й точне. Окремі образи та картини, здається, перебувають на межі прози і поезії, обертаються наскрізними символами, як, наприклад, грона горобини в блакитному небі, що їх Ева бачить малою і які виринуть перед нею ще раз, але значно пізніше за цілком інакших обставин. Цікавий інтертекстуальний зв'язок роману з Біблією: образ рибалок поєднує християнських апостолів і Зузану, яка шукає (наче виловлює) талановитих митців, але водночас і сама є спійманою у невидимі сіті справжнього мистецтва.

«Невагомість» — роман, у якому недовлене важить більше за сказане, а ймовірні, так і не втілені життєві сценарії своєю незримою присутністю викликають тугу, підсилену щемким відчуттям провини за перший переступ, навіть не усвідомлений до кінця як «гріх». Далека від моралізаторства і повчань, авторка творить візію тьмавого світу, в якому троє різних жінок за інерцією переміщуються поверхнею життя і не знають, коли саме втратили щось важливе і чи зможуть повернути невидиме «щось» назад.

Катерина Девдера

кує дослідника, є твердження: «Можливо, українці обрали таку опцію [колабораціонізму], бо ні на що інше не були здатні?» (с. 128).

Недостатня увага до джерел і певна упередженість в інтерпретації зіграла злий жарт із дослідником: він приписує Рудницькому тривалу співпрацю з окупаційною газетою, аналізує напрямок цього видання від 1940 до 1945 року (с. 33), але не помічає, що співпраця Рудницького раптово обірвалася 1940 року. Ця неуважність дивує тим більше, що на попередній сторінці історик цитує лист Рудницького до Гедройця, в якому йдеться про те, що за короткий час на вимогу гестапо журна-

ліста звільнили з газети. Незрозуміло також, з якою метою автор перераховує чергові антисоветські публікації «Краківських вістей» за 1940–1945 роки, водночас «забуваючи» подати перелік статей Рудницького. Можливо, якби він зробив це, читачеві стало би зрозуміло, що співпраця Рудницького з «Краківськими вістями» не вийшла поза 1940 рік?

Натомість Маріуш Сава не забув згадати, що Рудницький мешкав у Кракові в квартирі, власниками якої до війни були євреї (с. 338). Якби історик розумів природу тоталітарної влади та особливості німецької окупаційної політики, він додав би, що це окупаційна влада займалася «перероз-

поділом» і чітко регламентувала квартирування біженців із підсоветської території. Якби історик уважніше ставився до джерел, він неодмінно звернув би увагу на те, що влітку 1941 року, майже по двох роках советської окупації, Кедрин приїхав до Львова, щоб з'ясувати, чи залишилося щось у його колишньому помешканні, яке він покинув 22 вересня 1939 року лише з портфелем та зміною білизни. Коли він зайшов до своєї квартири, виявилось, що її зайняв давній колега, колишній офіцер Української галицької армії, а тоді — фольксдойч. Той зустрів його словами «Heil Hitler!» і далі говорив німецькою мовою. Біограф мав би розуміти мотивацію свого героя, який хотів вижити, будучи дуже відомим українським діячем єврейського походження. На всякий випадок поясню: Рудницький не міг перейти на нелегальне становище. Адже єдиний прихисток йому могло дати українське підпілля, а в ньому домінували радикали з ОУН, ті самі, яких Кедрин поборював у своїй публіцистиці 1930-х років (про що Маріуш Сава теж «забув» написати).

Якби Іван Рудницький справді був колаборантом чи людиною пронімецької орієнтації, він не приймав би у себе вдома, під час окупації, Пйотра Дуніна-Борковського, графа та давнього львівського воєводу, який переховувався від німців. Та й Дунін-Борковський не ризикував би відвідувати Рудницьких і дискутувати на політичні теми, зокрема, про неодмінну поразку німців. Якби Рудницький справді мав антипольські упередження, він не брав би участі в спробах налагодити політичну співпрацю під час окупації (про що писав іще Ришард Тожецький, а згодом Генрик Глембоцький і я). І не повертався би систематично до цих спроб після війни.

Одним із лейтмотивів Кедринових спогадів є потреба налагодити польсько-українські взаємини; саме цьому питанню він присвятив найбільше місця. Не дивно, що Маріуш Сава виділив це питання в окремий розділ, але дивно, чому він не зауважив ключової настанови Рудницького, яка звучить, наче заповіт:

...порозуміння і співпраця між оцима двома народами є «кондіцію сіне ква нон» їхнього тривкого державного існування. Польща й Україна зможуть тільки тоді закріпити за собою ні від кого незалежні суверенні держави, коли в них народяться польський та український Шарль де Голь і Конрад Аденавер, які зрозуміли, що навіть сторіччями існуюча ненависть між двома народами мусить відступити місце співпраці і приязні, коли цього вимагає історична konieczність, коли цього вимагає їхня екзистенція.

Маріуш Сава, приписуючи своєму героєві антипольськість, пронімецькість і колабораціонізм, перейшов межу від невідлучного для будь-якої інтерпретації суб'єктивізму до тенденційності. Самозрозуміло, що неупередженість є *conditio sine qua non* для будь-якого дослідження. Особливо необхідна вона, як і доза емпатії, коли йдеться про біографію.

«...И мне остается целая жизнь»

—
Составитель Ольга Шамрай
Киев, 2014

Це друге, майже вдвічі грубше за попереднє, видання збірника, присвячене пам'яті київської краєзнавиці Леонори Натанівни Рахліної. Попри те, що книжку зроблено на аматорському рівні (вона конче потребує коректорської правки) і що видання побачило світ не у видавництві, воно виконує важливу місію: розповідає про життя людини, яка надзвичайно багато зробила для Києва. Рахліна зберігала культурний спадок, рятувала будинки від знесення, читала лекції, розробляла авторські екскурсії, десятки років презентувала столицю України туристам і зацікавленим киянам. До збірника ввійшли статті Рахліної, інтерв'ю, туристичні нариси, її вірші, які раніше ніде не публікувалися, світліни, спогади різних людей про неї.

Леонора Рахліна — донька Натана Рахліна, який багато років був головним диригентом Державного симфонічного оркестру Української РСР (сьогодні його ім'я напівзабуте, а от у Казані, де він також працював, на його честь названо вулицю). У трирічному віці, 1937 року, Леонора познайомилася з Києвом. Потім були війна, дитячий будинок, возз'єднання з батьками, навчання в Ленінграді та шлюб, життя у Североморську. Леонора повернулася до Києва 1968 року і тоді ж почала працювати у Київському бюро подорожей та екскурсій — любов до міста в неї була від батька. На той час бюро пропонувало дуже вузький набір екскурсій, і стараннями Рахліної за 37 років було створено понад 160 тематичних маршрутів. У середині 1970-х років було засновано клуб «Літопис» (пізніше він став Київським історико-краєзнавчим об'єднанням «Кліо»), який згуртував люби-

телів вітчизняної історії та виховав кілька поколінь екскурсоводів.

Про канву життя й діяльності Рахліної можна дізнатися з начерків «Історик, спасший Крещатик» Анатолія Лемиша та «Вона чує симфонію Києва» Сергія П'ятерикова. Найтепліші спогади написали Михайло Кальницький («Знакомство, направившее судьбу»), Юлія Смілянська («Вспоминает Юля Смилянская»), Елена Натановна Рахлина и ее дети и детища», Лідія Гордієнко («Неповторимый киевский супергид»), Олександр Фурманов («Слово о Рахлиной»), Юліан Рапапорт («Память об Элеоноре Натановне Рахлиной»), Юрій Біров («Мы — декабристы») та багато інших учнів, колег, друзів Леонори Натанівни.

У їхніх розповідях Леонора (або Олена, як її часто називали) Рахліна постає трохи дивакуватою, всезнаючою навіть не екскурсоводкою — актрисою. Ті, хто вперше приходили до неї на екскурсію, потім ходили роками, записувалися до «Кліо», працювали в архівах, просиджували вечори в квартирі Рахліної, де не зачинялися двері і завжди можна було зустріти цікавих людей.

КГБ не зводив очей із Рахліної: про що вона розповідає, чому в неї немає затверджених текстів екскурсій, чи не є вона українською буржуазною націоналісткою (водночас її статтей не публікували через єврейську національність авторки). Були й виклики в «органи» та пропозиції доносити на колег. Попри тиск, вона допомагала політв'язням, передавала їм гроші, ліки, продукти, переймалася їхніми справами, — про це розповідають колишні дисиденти Любов Середняк і Юліан Рапапорт.

Є у збірнику й декілька її текстів: «Мифы и легенды замка Ричарда Львиное сердце», «Чернигов... Тени забытых предков», «Надежда Врубеля» та «Столица криминальной романтики» про Одесу. Вони добре передають блискучий стиль розповіді Леонори Рахліної.

Завдяки своїй цілеспрямованості, відкритості, ерудиції, подвижництву Рахліна для багатьох людей стала однією з головних фігур у житті, познайомила їх із історією Києва та України, захопила краєзнавством і дала новий фах — екскурсовод. Книжка є не тільки нагодою для друзів сказати теплі слова про Леонору Натанівну, а й прикладом високого ставлення до своєї роботи, до свого покликання.

Марина Полякова